

ТЕМАТСКИ ИЗВЕШТАЈ НА РАН

Деца-повратници од конфликтни зони

Вовед

Овој труд бара начини да даде одговори – од перспектива на стручно лице – за состојбата на децата што се враќаат од Европа, а кои биле родени или патувале во териториите што ги држи Даеш во Сирија / во Ирак, како и на неевропските деца што патуваат од територијата на Даеш во Европа како резултат на присилното раселување.

Тешко може да се утврди бројот на деца што патувале од Европа до Ирак и до Сирија; процените за поединечни земји варираат од 24 до 70. Исто така, непознат е и реалниот број на деца што се родени (или што треба да се родат) во Сирија или во Ирак од европски родители.

Според извештаите од Советот за безбедност на ОН, Даеш ги користи овие деца за да носат оружје, да чуваат стратегиски локации, да апсат цивили и да служат како самоубиствени бомбаши. Освен тоа, децата се особено ранливи на индоктринацијата што ги претвора во лојални поддржувачи на терористичките организации. Овие деца страдаат и како резултат на насилството на кое се сведоци/во кое учествуваат, но и како резултат на тоа дека нивниот социјален, морален, емотивен и когнитивен развој е прекинат и корумпиран од искуството од војната. Покрај тоа, по конфликтот овие деца се во опасност да бидат изложени на дополнителна траума како резултат на (присилната) миграција и на процесот на помирување. Изложувањето на голем број повторувани трауми претставува значителен ризик за развојот на децата и за севкупното функционирање и го зголемува ризикот од физички и од ментални нарушувања во иднина.

Во трудот е даден преглед на предизвиците со кои се соочуваат стручните лица, како и социјалните услуги во однос на справувањето со траумата од детството, разбирајќи ја вклученоста во насилство на децата-повратници, лекциите од други аргени, факторите на ризик и отпор, утврдувањето и работата со деца во опасност, улогата на семејството и заразното влијание.

Справување со траумата од детството

Свеста за траумата мора да биде клучна вештина што ќе им биде пренесена на сите поединци што работат со деца-повратници. Способноста да се препознаваат знаците и симптомите на траума е од суштинско значење за точно толкување на однесувањето на децата за да може да се предвидат соодветни интервенции.

За да се олесни влијанието од траумата за работата со служби за поддршка, многу е важно да се има пристап до семејните системи (кога семејството се гледа како една емоционална целина), се воспоставува посветен систем со клучен работник и интервенциите се фокусираат на клучните прашања во однос на образованието, вработувањето, психолошкото справување и идентитетот.

Да се разбере вклученоста во насилство на децата-повратници

Добро е документирано тоа дека децата што стануваат деца-војници го прават тоа под принуда за да избегнат алтернативни казни, вклучително сексуално насилство, да не стапат во присилен брак и/или сакајќи да избегнат голема сиромаштија. Без оглед на средствата или на мотивот за регрутирање, психолошките докази ја демонстрираат неспособноста на децата соодветно да се согласат да се вклучат во насилна активност, како и недостигот на капацитет целосно да ги разберат последиците од ова вклучување. Без оглед и прилично проблематично во случајот на децата-војници, на децата се гледа како да имаат *двоен идентитет*, како *жртви* и како *сторители*, а ова може да влијае врз развојот и извршувањето на интервенциите.

Лекции од други арени

Јасно е дека клучна грижа на безбедносните служби и на практичарите е веројатноста дека децата-повратници, со оглед на нивното минато, може да продолжат со својата вклученост во политичкото влијание како возрасни. Потенцијалот за насилство не е познат и најверојатно не може ни да се спознае. Постојната најдобра практика, професионалните етички кодекси, дисциплинарните протоколи за донесување одлуки и локалната и националната политика треба да ги водат средствата за справување со децата-повратници и да ги откриваат претходните или индикациите за идно насилство.

За поранешните деца-војници се знае дека изолацијата, дискриминацијата и понатамошното изложување на траума во отсуство на соодветни терапевтски услуги може да влијае врз интегративните/рехабилитационите напори. Одговарањето на биопсихолошките потреби на децата-повратници со максимирање на нивната благосостојба и на благосостојбата на нивните семејства и намалувањето на долгорочните последици од траума, како што се лошо здравје, невработеност, слаби образовни достигнувања и вклучување во кривичниот правен систем се најсоодветните средства за обезбедување позитивен резултат.

Фактори на ризик и отпор

Како и со сите закани во однос на благосостојбата на децата, постојат општ ризик и заштитни фактори. Токсичниот стрес како резултат на изложување на *тековна траума* е кумулативен поради тоа што има доза на ефект на одговор; колку што е поголемо изложувањето, толку се поголеми негативните последици. Сепак, доказите покажале дека децата се подготвени да *закрепнат од траумата* и да развијат стратегии за отпорно справување кога се создава и се одржува соодветна средина; градењето отпорност преку создавање таква средина треба да биде клучен фокус за каква било интервентна стратегија.

Пронаоѓање и работа со деца во опасност

Најсоодветната политика за утврдување на децата-повратници за кои е потребно да се интервенира треба да биде таа дека се претпоставува оти *сите* деца што се враќаат од Сирија претрпеле траума и дека им е потребна интервенција само врз основа на тоа. Ако зборуваме за децата што може да се индоктринираат или да се *радикализираат* од екстремната идеологија на Даеш, со оглед на тоа до каде оди Даеш за да обезбеди дека децата се изложени на нејзиниот поглед на светот, мора да советуваме дека треба да се смета дека сите деца имале некаква ангажираност со екстремистичките идеологии на Даеш. Тоа не значи дека сите повратници се потенцијални насилни екстремисти, но со тоа се признава дека децата искусиле напори да бидат индоктринирани од повеќе извори и можеби така ја инкорпорирале идеологијата во нивното чувство за самите себе, во нивното конципирање на заедницата и во нивното перципирање на западот.

Улогата на семејството

Потребно е да се разгледаат психосоцијалната динамика на семејството и како тоа е релевантно за да се разбере радикализмот, а со тоа е поврзана дерадикализацијата во рамките на семејството. Во смисла на дерадикализацијата, потенцијалот на семејството позитивно да влијае врз овој процес зависи од ресурсите што му се достапни на семејството, социјалните мрежи на семејството и уникатната динамика на семејната група. Потребни се одредени карактеристики, како што се вработувањето на родителите, менталното здравје, семејната стабилност, пристапот до приватно сместување, чувството за самоопределување и пристапот до образование и поддршката за да се обезбеди дека семејството има капацитет да се вклучи во програмите за интервенции за помош на децата-повратници.

Важно е да се признае дека може да има инстанции каде што самото семејство е ризик-фактор; со оглед на тоа дека знаеме оти има доказ за деца што се донесени од своите родители на териториите што ги држи Даеш. Во вакви случаи по нивното враќање *може* да биде неопходно да се размисли за оттргнување на детето од семејството; ова треба да е апсолутна последна мерка со оглед на тоа дека влијанието врз детето ќе биде значително и предвидливо.

Заразен ефект

Познато прашање во литературата за радикализам е потенцијалниот заразен ефект што радикализираните лица може да го имаат врз врсниците. Во случаи кога постари деца се вратиле од територијата на Даеш и за кои се претпоставува дека биле сведоци и учесници во екстремно насилство и злоупотреба, се јавува загриженост дека овие деца се помалку отворени за интервенирања и дека тие се помалку способни за промена со оглед на нивниот развоен статус. Освен тоа, и поддржано со криминолошката литература што посочува на влијанијата од групите во однос на престапувањата, треба да има значителна загриженост за *ширењето* на радикални идеи меѓу врсниците. Во такви случаи почитуваните (од детето) лидери во заедницата или лидерите во џамиите, кои се запознаени со релевантната младинска култура и кои се способни за комуницирање на соодветно ниво, може да имаат улога на ментори за детето. Покрај тоа, и оние што го образуваат детето може да бидат начин за отворање алтернативни интереси и социјални мрежи за младите. Сепак, без оглед на возраста на детето, потребно е да се развиваат интерперсонални вештини, да се контролираат емоциите, да има стабилен семеен живот итн. Покрај тоа, важно е постарите деца да се раководат со посебна служба со клучни услуги (на пример, психолошка, образовна, воспитна) направена според нивното развојно ниво. Не треба да се вклучат во услугите за возрасни.

Даеш активно регрутира деца за својата кауза.¹ Лејла Цероугу, специјален претставник за деца и вооружени конфликти, во своето застапување пред Советот за безбедност на ОН наведе дека Даеш ги користи децата за да носат оружје, да чуваат стратегиски локации, да апсат цивили и да бидат самоубиствени бомбаши.² Други документи ги покажуваат вклученоста на децата во обезглавувања, како употребуваат оружје и учествуваат во битки.³ Иако голем број извештаи ги документираат улогите што ги имаат децата, сепак, тешко е да се утврди бројот на децата што се индоктринирани од Даеш. Една процена за бројот на инволвираните деца, според д-р Шели Витман, е дека станува збор за *неколку* стотици илјади.⁴ Овој број ги вклучува сите деца што биле ангажирани за да ги унапредат целите на милитантните групи, но тоа не е број на деца што се наоѓаат на првите борбени редови на Даеш. Без оглед на тоа, според дефинициите за деца-војници што се дефинирани според Принципите од Кејп Таун, дете-војник е секое лице на возраст под 18 години што е дел од редовните или од нередовните вооружени сили што постапува во какво било својство,⁵ при што јасно се објаснува категоризацијата на деца што Даеш ги користи како деца-војници.

Даеш има софистициран пристап кон индоктринацијата на деца во своите редови и во поглед на обезбедувањето војници за првите редови, но и за создавање лојални поддржувачи на режимот. Даеш ја презема контролата над училиштата за да се осигури дека се предава строга наставна програма, дека се контролирани наставниците и дека одблизу се следат

¹ Bloom, Horgan and Winter, 2016

² UN News Centre, 2014

³ Syrian Observatory for Human Rights, 2015

⁴ Logan, 2014

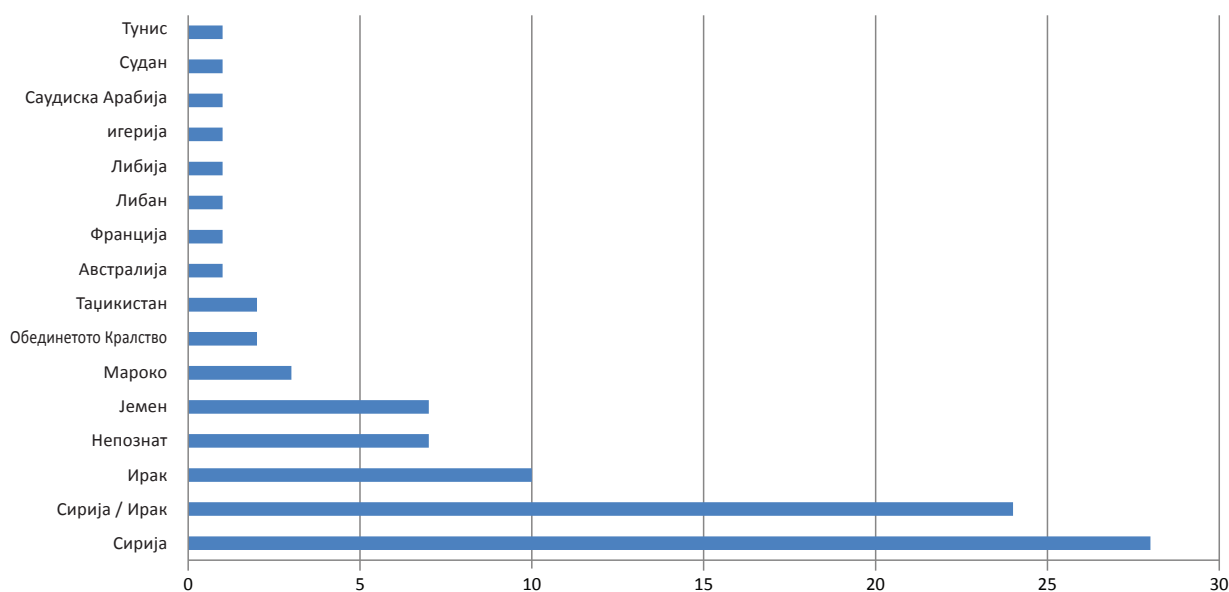
⁵ Wessells, 2006

учениците. Исто така, пријавено е дека Даеш има основано посебни едукативни центри на Запад. Имено, формирани се специфични воени кампови за обука за оние што се сметаат за *лојални* на организацијата. Како и кај другите инстанции на вооружени конфликти каде што децата се користат како војници, исто така, Даеш киднапира деца за да ги направи војници на организацијата.⁶ Вообичаени се и други очигледно побенигни мерки, како што се *плаќање* на семејствата за да се обезбеди дека децата ќе ги посетуваат училиштата на Даеш, јавни паради на кои децата се залажуваат со колачи и со играчки и објавување книги во кои се изразува почит кон Даеш.⁷

Блум, Хорган и Винтер ги документираа многуте улоги што ги имаат децата во рамките на Даеш, како и различните употреби што ги прави Даеш со децата и конкретно ја испитаа нејзината употреба на фотографии на деца за пропагандни цели. Нивното проучување дава корисна анализа на возраста и на националноста на децата што се фалат во пропагандата на Даеш.⁸ На пример, на фотографијата што е дадена подолу го гледаме националното потекло на децата, тие се прикажани како маченици, а биле вклучени во официјалната пропаганда на Даеш.

Земја на потекло

Слика 1: Земја на потекло на децата што се прикажани како маченици во пропагандата на Даеш⁹

Мнозинството деца се од Сирија и од Ирак, но од дијаграмот може да видиме кои националности се застапени. Разните националности ја отсликуваат демографијата на возрасни лица од Европа што заминале за Сирија (со оглед на тоа дека повеќето деца таму се однесени од своите родители или од други членови на семејството), но имаме значително повеќе инфор-

⁶ Malik, 2016

⁷ Malik, 2016

⁸ Bloom, Horgan and Winter, 2016

⁹ Bloom, Horgan and Winter, 2016

мации за возрасни лица од Европа на територијата на Даеш отколку за деца. Питер Нојман од Кингс Колеџ Лондон извести дека 4.000 возрасни лица од Сирија заминале во Сирија за да им се придружат на воените организации¹⁰; се проценува дека 10% од нив се жени. Податоците за деца од Европа во Сирија/Ирак се нецелосни. Во извештајот на Фондацијата Килијам се сугерира дека околу 50 деца Британци тековно растат според Даеш.¹¹ Слично на ова известуваат и француските власти, односно дека 50 деца со родители Французи биле однесени на територијата на Даеш.¹² Во извештајот на холандските служби за општа безбедност и разузнавање се наведува дека има околу седумдесет деца со холандска врска на територијата на Даеш; најголем дел од нив биле однесени од родителите, а некои биле родени таму.¹³ Во случајот на Германија се смета дека моментно на територијата на Даеш има од 24 до 36 млади Германци, а само во март 2015 година 70 млади жени, вклучително девет ученички, ја напуштиле Германија за да се ѝ се придружат на Даеш.¹⁴

Тешко е да се утврди бројот на децата што заминале од Европа на територијата на Даеш, исто така, не е познат и бројот на децата што се родени (или што треба да се родат) во Сирија и во Ирак, а кои имаат европски родители. Според извештаите, во моментот во регионот има 31.000 бремени жени, а ова може да има значителни импликации врз справувањето со повратниците во Европа.¹⁵

Овој труд се однесува на децата што се враќаат во Европа, а кои биле родени или живееле на териториите на Даеш во Сирија и во Ирак. Исто така, се однесува и на неевропските деца што патуваат во Европа како резултат на присилното раселување. Кога се размислува за тоа како да се справиме со враќањето на овие деца, прво треба да се справиме со тоа дека Даеш сака да ги индоктринира сите деца, а не само децата-војници, со насилна антизападна идеологија; оваа идеологија е спротивна на социјалните, културните и на правните норми во европските земји. Справувањето со оваа претстојна криза е клучна ако сакаме да ги избегнеме значителните психолошки прашања за инволвираните деца, но, исто така, и многуте правни прашања и прашањата на заедницата со оглед на потенцијалот на некои деца да ги продолжат целите на Даеш при нивното враќање.

Предизвици за спречување на стручните лица и на социјалните служби – Справување со траумата од детството

На последиците од војната најмногу може да бидат изложени ранливите групи во општеството; немоќните, сиромашните, младите, жените, неподвижните и повозрасните се тие што значително се погодени од вооружените конфликти.¹⁶ Децата се особено ранливи и по-

¹⁰ Neuman, 2015

¹¹ Malik, 2016

¹² Bisserbe and Meichtry, 2015

¹³ General Intelligence and Security Services, 2016

¹⁴ Anderson, 2016

¹⁵ Malik, 2016

¹⁶ De Jong, Berckmoes, Kohrt et al, 2015

ради злоупотребите со кои се соочуваат во средината каде што има конфликт и поради насилиството на кое се сведоци, но и поради фактот дека нивниот социјален, морален, емоционален и когнитивен развој е прекинат и изменет од искуството од војната.¹⁷

Сакајќи да се одговори на оваа траума, посттрауматското стресно нарушување (ПСН) останува доминантна рамка што се применува за да се разберат и да се одговори на последиците за децата што искусуваат насилство од конфликт.¹⁸ Когнитивната бихевиористичка терапија (КБТ), како интервенција, се покажала како ефикасна и за децата и за нивните семејства во надминувањето на тешкотиите поврзани со траума.¹⁹ Иако пристапот заснован врз траума е соодветен, сепак, во оваа рамка недостига признавањето на фактот дека живеењето во општество или социјализирањето во општество што поминува низ воен конфликт не е еднократен трауматски ефект со поинаква завршница; живеењето со насилен конфликт, особено во нестабилен политички контекст, честопати повторно се појавува со изложување на други трауматски настани.²⁰ Интерперсоналниот и психолошкиот ризик се добро документирани²¹ и како резултат на тоа научниците го користат терминот кумулативен ризик за веројатноста дека децата што се изложени на вооружен конфликт најверојатно ќе се сочат со повеќекратна и тековна траума²²: интерперсонално/внатресејно насилство, сексуална злоупотреба, глад, лоша исхрана, запоставеност и напуштеност. Изложувањето на повеќекратна и повторлива траума претставува значителен ризик за развојот на децата и за нивното севкупно функционирање.²³ Покрај можноста повторно да стане жртва, нешто што го има искусено за време на воениот конфликт, понатамошното трауматизирање како резултат на процесот на преселување и интеграција е поинаква можност.²⁴ Ова повторно станување жртва најпрво е поврзано со дискриминацијата, нестабилноста, невработеноста на родителот и отсуството на мрежа на поддршка меѓу врсниците.

Свеста за траумата треба да биде клучна вештина што ќе им биде пренесена на поединците што работат со деца-повратници. Способноста да се препознаваат знаците и симптомите на траума е суштинска за правилното толкување на однесувањето на децата. На пример, поединците што имаат доживеано комплексна тековна траума се наоѓаат во опасност претерано да се возбудат поради хормонот кортизол, а тоа може да предизвика умирање на клетките во хипокампусот.²⁵ Поврзаните последици вклучуваат читање на знаци од лицето и од однесувањето, стресни одговори, избегнување, проблеми со меморијата, слаби вештини за донесување одлуки и агресија. Претходно споменатите одговори мора да се разберат како „нормални“ одговори на траума, но важно е тоа дека тие се факторите што спречуваат

¹⁷ Kohrt, Jordans, Koirala, et al., 2014

¹⁸ Fasfous, Peralta-Ramírez and Pérez-García, 2013

¹⁹ Steel, M.&Malchiodi, C.A. (2010) *TraumaInformed Practice with Children and Adolescence*. Routledge, New York

²⁰ Catani, Gewirtz, Weiling, Schauer, Elbert and Neuner, 2010

²¹ Catani et al., 2010

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Fazel et al., 2012

²⁵ Van Der Kolk, 2006

едно дете да биде соодветно прифатено од главните служби. Стручните лица и лекарите треба да ги реструктурираат гледиштата, како што се од „одбивност да работи“ до „се бори да работи“, притоа користејќи ја практиката што е информирана за трауми. Покрај прашањата за ангажман, постои истражување во кое се расправа дека барем шест месеци не треба да се прави обид да се примени значајна терапевтска интервенција, со оглед на потребата детето физички и психолошки да се приспособи на новата средина. Тоа не значи дека не треба да се понуди помош, но децата што претрпеле тешка траума покажуваат одредени работи со доверба и ова дополнително може да ја попречи терапијата. Имајќи го предвид ова, клучна препорака е да има еден клучен работник што се поврзува со другите служби што му се потребни на детето и неговото семејство и мора да се избегнуваат повеќемина клучни работници.

Обуката за свест за траума треба да се појавува на сите нивоа на организацијата, од администрацијата до стручните лица, секој поединец што веројатно ќе биде во контакт со детето или семејството треба да биде свесен дека траумата создава екстремна чувствителност на сензитивно преполнување, манифестирана со бихевиористички и со емоционални одговори и неработење.²⁶ Одговорите на траумата не се доброволни, телото реагира пред да се појави размислувањето, а многу работи може да го предизвикаат овој одговор. Невозможно е да се направи листа на предизвикувачи, ова е целосно персонализирано од индивидуалното преживеано искуство на секое дете и листата на можни предизвикувачи е бесконечна. Важноста на свеста кај секој член на персоналот во организацијата не смее да биде потценуван, на пример, искуството во приемното биро или во чекалница може да предизвикаат трауматичен одговор и последично да влијаат врз понатамошното работење со службата.²⁷

Со оглед на нивното минато искуство, на децата-повратници и на нивните семејства им е потребно чувство на овластување за да можат да успеат да ја надминат својата траума. Психолошките одговори на траума создаваат чувство на губење контрола, но со оглед на нивното работење со безбедносните служби, имиграциските служби итн. веројатно нивните последни искуства можеби биле и под контрола на други. Во таа смисла децата и семејствата треба да се едуцираат за нивните симптоми на траума и ова треба да се пренесе со помош на јазик заснован врз моќност. Физичките и психолошките одговори на траума се нормални, тие може да влијаат врз сите аспекти на животот, може да се справиме со нив и може да се залекуваат. Лицата треба да чувствуваат дека учествуваат во сите одлуки во однос на тековните околности, целите треба да се заеднички, а кога службата ќе утврди дека одлуките донесени од детето/семејството се слаби одлуки, тие треба да ги разберат од аспект на она што го преживеале.²⁸ Стручните лица треба да бидат свесни за фактот дека нормален одговор на траумата е неспособноста лично да се работи и ова е бавен постепен процес за кој ќе бидат потребни месеци за да се надмине. Фактори што ја зголемуваат веројатноста за работење се доверба и избор, децата и тие околу нив се наоѓаат во уште поголема опасност ако се изолирани.

²⁶ Van Der Kolk, 2006

²⁷ Elliott et. al., 2005

²⁸ Elliott et. al., 2005

Предизвици за спречување на стручните лица и на социјалните служби – Да се разбере вклученоста во насилство на децата-повратници

Добро е документирано тоа дека децата што стануваат деца-војници го прават тоа, пред сè, под принуда за да избегнат алтернативни казни, вклучително сексуално насилство, да не стапат во присилен брак и/или во напор да избегнат голема сиромаштија.²⁹ Во многу случаи семејствата се соучесници во процесот на регрутирање, иако како резултат на принуда: економска, насилна или социјална.³⁰ Без оглед на средствата или на мотивот за регрутирање, психолошките докази ја покажуваат неспособноста на децата соодветно да се согласат да се вклучат во насилна активност, како и нивниот капацитет целосно да ги разберат последиците од ова вклучување. Постојните докази сугерираат дека е потребен *консензус* за когнитивната вештина наречена *формално оперативно размислување*, способност што вообичаено се развива на возраст од 11 до 15 години, иако изложувањето на траума може да го одложи работењето.³¹ Формалното оперативно размислување им дозволува на децата да работат со логично размислување (спротивно на емоционално и реакциско). Нивната способност да ги разберат последиците од нивната вклученост се заснова врз развојот на претфронталната кора, дел во мозокот што е одговорен за функции од повисок ред (на пример, планирање однапред, последици, контрола на импулси). Оваа мозочна структура не го почнува својот комплексен развој до периодот на адолесценција и сега знаеме дека не е целосно развиен до почетокот на дваесеттите години.³² И покрај ова, децата-војници често се понижувани поради нивната одлука да ѝ се *придружат* на паравоената организација.³³ Сепак, во некои јурисдикции во Европа во рамките на кривично-правниот систем се користи развојна рамка во однос на когнитивните способности на младите што се зафатени со криминал. Во Данска, на пример, возраста за кривична одговорност е 15 години, имено кога во криминал се вклучени деца, одговорот го диктира ситуацијата на детето, а не тежината/природата на кривичното дело.³⁴ Сепак, без оглед на доказите за развојот на детето, ова е спорно социјално и политичко прашање што не се решава лесно. Поранешните деца-војници малтретираат други во своите заедници и надвор од нив, па затоа на изедначувањето на овие деца со жртвите што *тие* ги создале може да се гледа како на напор да се оправда нивниот *избор* да учествуваат во насилство воопшто. Всушност, овие деца имаат *двојни идентитети*, како *жртви* и како *сторители*, и ова се одразува во повеќето улоги што ги имаат децата во контекст на војна.³⁵

²⁹ Lamberg, 2004; Human Rights Watch, 2005

³⁰ Lakhani, 2010

³¹ Santrock, 2001

³² Steinberg et al., 2010

³³ Joyce et al., 2015

³⁴ Kyvsgaard, 2004

³⁵ Ibid

Предизвици за спречување практичари и социјални служби – Лекции од други арени

Секако клучна загриженост на безбедносните служби и на стручните лица е веројатноста дека овие деца ќе ја продолжат својата вклученост во политичкото насилство и како возрасни. Ова е апсолутно непознато и најверојатно неспознајно, но ако заклучуваме од криминологијата поврзана со неполитички криминал, тогаш може да се констатира дека децата што прават кривични дела пред да навршат 12 години веројатно ќе бидат постојани сторители.³⁶ Ова не е поврзано со насилни дела, но може да се поврзе со дела со дрога, однесување поврзано со зависности и општо лошо адаптирање. Како и дали ова е релевантно во случајот на деца-војници повторно не е познато, но треба да претставува предупредување во однос на потребата за рано интервенирање. Со оглед на тоа дека рутински цели на Даеш се децата што ќе бидат тинејџери во насока на регрутирање и индоктринирање,³⁷ прашањето за рано интервенирање станува сè поитно.

Достапните податоци за улогата на децата во Даеш укажуваат и на софистицираноста и на разновидноста во употребата на децата од организацијата и доказите што ги имаме посочуваат на сличностите меѓу ситуацијата во Ирак и во Сирија и други кампањи каде што децата се користеле како војници од паравоените организации.³⁸ Неколкумина автори документирале како Даеш ги употребувала децата-војници, така што ги испитувале злоупотребите што ги доживеале децата, како и улогата на семејствата во регрутирањето и во радикализмот. Едно истражување конкретно се фокусираше на процесот на социјализација во насилство³⁹ и во него е опишан процес во шест чекори, вклучително контакт со харизматичните лидери, појавување во заедницата во практика, засилување на клучните елементи на идентитетот и учество во ритуалите на заедницата.⁴⁰ Овие докази треба да се користат за да се разбере како Даеш не регрутирала деца како војници, туку како членови на добро дефинирана заедница со поинаков идентитет и со отпадна група што јасно може да се утврди. Уште поважно, мора да се признае дека структурите за поддршка, идентитетот и групната динамика понудени од Даеш создаваа флексибилност кај децата што мора внимателно да се разгради и да се замени како дел од секоја интервенција.

Може да се извлечат поуки од искуството од работењето со деца-војници од други конфликтни зони. Постојат сличности меѓу она што во моментот го гледаме во Сирија и регрутирачкото однесување на Ослободителните тигри на Тамил Елам во Шри Ланка, улогата на децата како самоубиствени бомбаши за Боко Харам и улогата за собирање разузнавачки податоци на Фијана во Северна Ирска⁴¹ – младинското крило на Времената ирска републиканска армија. Поуките од овие области може да им понудат многу на стручните лица што

³⁶ Loeber, Farrington and Petechuk, 2003

³⁷ Malik, 2016

³⁸ Malik, 2016; Horgan, Taylor et al., 2016

³⁹ Horgan, Taylor et al., 2016

⁴⁰ Horgan, Taylor et al., 2016

⁴¹ Gill and Horgan, 2013

се справуваат со повратници во Европа. Една претпоставка од многуте интервенции, кои се смислени за да се применат кај деца-војници, е тоа што тие остануваат во конфликтните зони или се во транзициско поствоено општество. Сепак, во случајот на повратници во Европа, со оглед на траумата поврзана со присилното преселување, влегувањето во системот за социјална заштита и/или родителско затворање, претпоставката дека овие деца ќе *постојат* во транзициска средина не е неразумно. Покрај тоа, стручните лица тврдат дека постојните интервенции за ментално здравје засновани врз докази треба да се применат кај децата-војници за да пренесат психолошко-образовни стратегии и за да помогнат во справувањето со емоциите и со развојот на интерперсонални вештини. Крајна цел е да се изградат врски меѓу семејствата и заедниците, со што ќе се понуди флексибилност и стабилност за детето. Враќањето на граѓанските улоги, како што се вработување, одење на училиште итн., е од суштинско значење во градењето доверба меѓу трауматизираните деца,⁴² но и поради тоа што служи како процес на нормализирање.

Предизвици за спречување на практичарите и на социјалните служби – Фактори на ризик и флексибилност

Глобалната криза, дали ќе биде војна, глас или природна катастрофа, силно влијае врз децата и врз другите ранливи групи. Катастрофите не само што ја намалуваат физичката безбедност на децата туку во опасност е и нивната долгорочна благосостојба, со оглед на ефектот на нивниот социјален, емоционален, морален и когнитивен развој.⁴³ Во однос на сите закани за благосостојбата на децата, без оглед дали станува збор за изложување на нефункционирање на домаќинството, вклученост во злоупотреба или изложување и/или вклученост во терористичко насилство, постојат заемни ризици и заштитни фактори.⁴⁴

Биолошките ризици веројатно се утврдени најпрво во текот на претнаталниот период, т.е. мозокот и телото се развиваат во матката. Ова може да се надворешни супстанции; лоша исхрана итн., сепак, и особено релевантно во ваков случај е влијанието што го имаат периоди на стрес врз детето во развој.⁴⁵ Ако мајката постојано е под психолошки стрес, тогаш тоа има уништувачко влијание врз фетусот во развој. При раѓањето мозокот сè уште не е развиен и до шестгодишна возраст се развива околу 90%. Се смета дека заканите за овој развој во првите 1.000 дена имаат огромно влијание врз способноста на детето да се најде во светот наоколу.⁴⁶ Ако детето е изложено на токсичен стрес или траума при што неговото тело редовно активира борба или реагира на борба, ефектот од тоа е компромитиран развој на невралната мрежа во мозокот. Токсичниот стрес може да дојде од огромен број извори; конфликтот на кој се изложени, но и други негативни искуства на детето (НИД), како и од нефункционалното домаќинство, злоупотребата и запоставувањето. Овој кумулативен стрес има доза на ефект на одговор кога колку што е поголемо изложувањето, толку е поголем

⁴² Drexler, 2011

⁴³ Ager et al., 2010

⁴⁴ Fazel et al., 2012; Vakalahi, 2001

⁴⁵ Mulder et al., 2002

⁴⁶ Hair et al., 2012

негативниот исход,⁴⁷ а утврдено е дека овие негативни искуства на детето предизвикуваат структурни промени во развојот на мозокот.⁴⁸ Сепак, постои надеж во смисла на флексибилен капацитет на децата; во истражувањето е посочено дека мозокот може „повторно да влезе во државите“ под точни околности и така да ги ублажи овие негативни последици. Всушност, едно неодамнешно експериментално истражување го предизвика тоа што веќе се знаеше за мозочните циклуси што претходно се сметаа за резистентни на повторното мапирање или на повторното поврзување. Од многубројни лабораториски истражувања се сугерира дека мозокот, всушност, може да се приспособи на промените во неговата средина, што Karatsoreos и McEwen⁴⁹ го дефинира како флексибилност. Овие наоди се охрабрувачки и создаваат случај за обид да се таргетираат оние што можеби преживеале траума при напорот да ги олеснат негативните последици. Ова ќе бара да се создаде вистинска средина во рамките на постојните служби што се информирани за тоа што ние веќе го знаеме во однос на децата што се преместувале од зони на конфликт и практика информирана за траума.

Утврдување и работа со деца во опасност

Прашањето за утврдување на деца-повратници за кои е потребна интервенција за нивното враќање од Сирија во исто време е исклучително комплексно и неверојатно едноставно. Најсоодветната политика треба да биде дека *сите* деца што се враќаат од Сирија претрпеле траума и само врз основа на тоа им е потребна интервенција. Ако ги гледаме децата што можеби биле индоктринирани или *радикализирани* во екстремистичката идеологија на Даеш, повторно мора да советуваме дека, со оглед на тоа до каде оди Даеш за да обезбеди дека децата се изложени на нејзиниот поглед на свет, мора да се смета оти сите деца имале некакво ниво на вклученост во нејзината екстремистичка идеологија. Ова не значи дека сите повратници се потенцијални насилни екстремисти, далеку од тоа, но треба да се признае дека децата трпеле напори за да бидат индоктринирани од повеќе извори и оваа идеологија така добро ја инкорпорирале во своето чувство за себе, во своите сфаќања за заедницата и во своите перцепции за западот.

Имајќи го предвид ова, клучното размислување во обидот да се интервенира кај децата-повратници се однесува на улогата на управување и транзиција на идентитетот, индивидуално и социјално. Во студијата на Lynch и Argomaniz⁵⁰ во која се испитуваше улогата на сторителите во иницијативите на дерадикализација, Пембертон зборуваше за потребата да се разбере вклученоста во тероризам, но не во смисла на тоа што прават луѓето, туку во однос на изборите за идентитет што се нудат. Всушност, Пембертон го направи тероризмот повеќе како „јас сум“ отколку како „јас правам“. Во случајот со децата ова е особено релевантно со оглед дека нивниот развој на идентитет е целосно зависен од нивното искуство во културата и во заедницата.⁵¹

⁴⁷ Felliti et al., 1998

⁴⁸ Mulder et al., 2002; Hair et al., 2012

⁴⁹ Karatsoreos & McEwen, 2013

⁵⁰ Lynch & Argomaniz, 2016

⁵¹ Phinney and Baldelomar, 2011

Покрај прашањето за идентитет на децата-повратници, индивидуалната флексибилност (поврзано со тоа и идеологијата) честопати е занемарен, но витален фактор во процесот на радикализирање и следствено на тоа на дерадикализацијата. Флексибилноста се однесува на способноста на детето да се справи и на неговата способност да одговори на нормалните и на исклучивите предизвици што се појавуваат во текот на развојот. Има едно иронично прашање што треба да се земе предвид кога се обидуваме да го разбереме учеството на децата во политичкото насилство, а тоа е дека детето ќе може полесно да се справи со трауматичните ситуации ако има силен систем на религиозни и идеолошки верувања што објаснува зошто тие претрпуваат тешкотии.⁵²

Улогата на идеолошката заложба што се истражува овде во случај на деца и војна е психолошки важна затоа што идеологијата обезбедува значење кога станува збор за тековна траума и им дозволува на поединците да ги внесат настаните во своите животни текови на кохерентен начин.⁵³ Оваа идеолошка рамка се проширува на перципирањето на непријателот и монохромната конструкција на непријателот овозможува јасно разликување меѓу нас и нив, доброто и лошото; ова има импликации врз волноста да се почне акција против непријателот.⁵⁴ На тој начин идеологијата може да биде психолошки заштитничка за детето и затоа стратегиите за дерадикализација што се обидуваат да ја урнат индоктринацијата на Даеш мора да ги имаат на ум психолошките ранливости што може да се појават во текот на процесот. Транзицијата на идентитетот е комплексен долгорочен процес⁵⁵ уште повеќе поради сензитивните развојни потреби на децата и може да се управува од професионалци со големо разбирање на потеклото и на структурите што го држеле детето во текот на престојот на територијата на Даеш. Уште поважно, во обид да се охрабри транзицијата на идентитетот, суштински елементи во процесот се идол за замена, соодветна заедница и активна возрастна група. Како што споменавме, улогата на (екстремната) идеологијата и врската меѓу оваа идеологија и идентитетот на детето мора да се сметаат за психолошки заштитен фактор за децата што доаѓаат од зона на конфликт, но, исто така, и социјално очекуваниот одговор на тешкотии. Ова не може да се растури без да се обезбеди сигурна незаконувачка поддржувачка средина, каде што ќе се појават алтернативни средства за самозаштита и идентитетот може повторно да се толкува како одговор на новата поставеност во која се наоѓаат.

Ова, исто така, покажува дека децата со радикални идеологии, кои го привлекуваат вниманието на социјалните и на безбедносните служби, може да го прават тоа од причини што не се поврзани со насилство и тероризам. Имајќи ги предвид научените средства за преживување во зоната на конфликт и нивното инкорпорирање во идентитетот и во вредносниот систем, треба да се смета дека таквата идеологија не е поврзана со она што „го правам“ (или можеби го правам), туку со она „што сум“.⁵⁶

⁵² Punamaki, 1996

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Да се види, на пример, извештајот за преминувањето на поединци од членови на паравоени групи во активисти на заедницата: Joyce and Lynch, 2016

⁵⁶ Pemberton, 2016

Покрај специфичните прашања на идентитет и идеологија, психолошкото влијание на раселувањето на децата⁵⁷ мора да се има предвид при планирањето на интервенциите со деца-повратници. Постојните модели на психолошките служби за деца се добро подготвени за справување со деца што претрпеле траума и како такви децата-повратници не се разликуваат во своите фундаментални барања. Сепак, службите треба да ја имаат предвид можноста за понатамошно трауматизирање на децата како резултат на нивниот статус на бегалци и искуството со преселувањата. На пример, да се биде малолетник без придружба во земја-домаќин го зголемува ризикот од психопатологија⁵⁸ и кај децата што се одделени од своите семејства по преселбата, исто така, постои ризик од штета.⁵⁹

Интервенирање кај децата-повратници и улогата на семејството

Иако семејството е главно во однос на интервенирањето кај децата поради низа поставености, во случај на истражување на дерадикализацијата, пред сè, фокусот е ставен на улогата на поединецот. Истражувањето на Malik и Russell⁶⁰ ја нагласува потребата да се земе предвид психосоцијалната динамика на семејството и како тоа е релевантно за разбирање на радикализмот и како е поврзано со дерадикализацијата во рамките на семејството. Во смисла на дерадикализацијата, потенцијалот на семејството позитивно да влијае врз овој процес зависи од ресурсите што му се достапни на семејството, социјалните мрежи на семејството и уникатната динамика на семејната група. Карактеристиките, како што се вработеност на родителите, семејната стабилност, да имаат пристап до приватно сместување, чувството на самоопределување и пристапот до образование и поддршката се неопходни за да се обезбеди дека семејството има капацитет да се вклучи во програмите за интервенирање за да им се помогне на децата-повратници.

При разгледувањето на улогата на семејството кога станува збор за деца-повратници се покажа дека менталниот здравствен статус на родителите има обратен ефект врз емоционалните и бихевиористичките претставувања на децата.⁶¹ Поради тоа што во случајот со деца-повратници е можно целото семејство да претрпело траума од конфликт, ова е голем ризик за благосостојбата на детето. Покрај тоа, ако детето има невработен татко, по враќањето или по преселувањето кај него се зголемува ризикот од негативни исходи.⁶² Уште повеќе, децата и семејствата претрпуваат негативен психолошки ефект кога се заедно со групи во засолништа или во центри за задржување во споредба со оние што се во семејства.⁶³ Овие наоди од едно претходно истражување со раселени семејства укажуваат на потребата од фокусирање на семејството, а не на поединецот во обидот да се интервенира кај тие што се враќаат од територијата на Даеш. Во најголем број случаи семејството, со поддршка и со

⁵⁷ Bronstein & Montgomery, 2011; Hart, 2009

⁵⁸ Bean et al., 2007

⁵⁹ Hjern et al., 1998

⁶⁰ Malik and Russell, 2016

⁶¹ Ajduković & Ajduković, 1993; Tousignant et al., 1999

⁶² Tousignant et al., 1999

⁶³ Ajduković & Ajduković, 1993

правилна интервенција, ќе постапува како заштитен фактор во однос на проблематичното однесување во која било форма и да се појави.

Исто така, важно е да се прифати дека има и случаи каде што самото семејство е ризик-фактор;⁶⁴ како што знаеме има докази за деца што нивните родители ги однеле на територијата на Даеш. Во такви случаи, секако по нивното враќање, *може* да биде неопходно да се размисли за одземање на детето од семејството; ова треба да биде апсолутна крајна мерка поради тоа што влијанието врз детето ќе биде огромно и непредвидливо. Ако е неопходна ваква мерка, потребно е да се разгледа претходно споменатото истражување, т.е. влијание на центрите за задржување и живеењето во групи. Во ваков случај соодветен одговор е сместување на детето во центри за социјална заштита со семејства од исто етничко потекло⁶⁵ што ќе му обезбеди чувство на стабилност,⁶⁶ придружено со дополнителна поддршка, особено во однос на менталното здравје и образованието.⁶⁷

Покрај улогата на поширокото семејство во интервенциите со деца-повратници, организацијата „Жени без граници“ ја нагласува улогата на мајките во препознавањето и во спротивставувањето на процесот на радикализирање.⁶⁸ Нивната работа, пред сè, се фокусира на возрасните странски борци, па така не се знае како жените, особено мајките, може да се вклопат во интервенциите со деца-повратници, особено ако е многу веројатно дека мајките ги донеле децата на територијата на Даеш. Сепак, подготвувањето на мајките да го препознаат проблематичното однесување и нивното подготвување да се здобијат со знаење како да реагираат на такво однесување, може да служи како систем за рано предупредување во однос на насилниот екстремизам или друго проблематично однесување. Криминолошката литература има потенцијал да придонесе во оваа дебата со оглед на значителното истражување што е спроведено во однос на интерсемејното пренесување на криминалитетот,⁶⁹ важноста на возрасните групи во одржувањето на девијантноста⁷⁰ и наодите околу *бледнењето* на криминалот.⁷¹ Вклученоста во политичкото насилство, како и неполитичкиот криминал, пред сè, претставува социјален процес⁷² и го одржуваат врските и вредностите во заедницата што се поврзани со него. Се чини дека ова сугерира оти справувањето со индоктринацијата на Даеш и со насилниот екстремизам мора да одговори на социјалната природа на вклученоста, од семејството до заедницата и до возрасната група.

⁶⁴ Fazel et al., 2012

⁶⁵ Porte & Tournay-Purta, 1987

⁶⁶ Nielsen et al., 2008

⁶⁷ Kia-Keating & Ellis, 2007

⁶⁸ <http://www.women-without-borders.org>

⁶⁹ Farrington, Jolliffe, Loeber et al, 2001

⁷⁰ Fergusson, Swain-Cambell and Horwood 2001

⁷¹ Farrington, 1986

⁷² Lynch and Joyce, 2017

Заразниот ефект – пренесување на екстремистичката идеологија

Во случаи кога повозрасните деца се вратиле од територијата на Даеш и се претпоставува дека биле сведоци и учествувале во екстремно насилство и злоупотреба, постои загриженост дека овие деца се помалку отворени за интервенирање и помалку се способни за промена со оглед на нивните развојни промени. Покрај тоа, имајќи ја предвид криминолошката литература што покажува на влијанијата на врсничките групи за вршење кривични дела⁷³ треба да се биде значително загрижен за *ширењето* на радикални идеи меѓу врсниците. Во такви случаи почитуваните (од детето) водачи на заедниците или водачите на џамиите, кои се запознаени со релевантната младинска култура и кои се способни да комуницираат на соодветно ниво, може да имаат улога во менторирањето на детето. Покрај тоа, оние што обезбедуваат образование може да бидат начин за отворање алтернативни интереси и социјални мрежи за младината. Сепак, без оглед на возраста на детето, сè уште важат развивањето на интерперсоналните вештини, управувањето со емоциите, да има стабилен семеен живот итн. Покрај тоа, суштествено е со постарите деца да се работи во приспособбена служба со клучни служби (на пример, психолошка, едукативна, воспитна) според нивното ниво на развој. Тие не треба да се вклучат во службите за возрасните.

Заклучок

Со оглед на тоа што го знаеме за токсичниот стрес, кумулативниот ризик, флексибилноста и за пластичноста, кога зборуваме за детската популација што доживеала одредено искуство на територијата на Даеш, не треба да се обидуваме да ги идентификуваме оние кај кои има ризик да донесат екстремизам во Европа, туку да ги најдеме оние поединци што имаат ризик за лична и за социјална штета. Во практиката, ако одговориме на траумата на децата и на нивните семејства, во исто време ќе ги потцениме основите за идно проблематично однесување - криминал, насилство или тероризам. Траумата што ја претрпеле децата додека живееле во воена зона, без оглед дали биле дел од конфликтот или не, има импликации за цел живот кај тој поединец и кај неговото семејство. Интервенирањето мора да ги следи добро поставените методи што се дадени погоре, утврдени за справување со траумата во детството на ниво на поединец и на семејно ниво. Тоа не значи дека кај децата-повратници нема околности што се уникатни на нивното лично искуство, разбирливо секој случај е различен. Има одредени размислувања што треба да се разгледаат во планирањето на интервенцијата кај деца-повратници, особено улогата на идентитетот и на идеологијата во задржувањето на екстремистичката идеологија.

Кога ќе се одговара на тековната криза, утврдените *знаења* за нормален развој не треба да се превидат. На пример, важно е позитивното дружење со врсниците и може да се предвиди приспособување во други области од психолошкото и од социјалното прилагодување. Всушност, литературата за деца-бегалци и деца-повратници посочува дека социјалната поддршка од врсниците се поврзува со доброто ментално здравје и со приспособувањето.⁷⁴

⁷³ Fergusson, Swain-Cambell and Horwood, 2001

⁷⁴ Almqvist & Broberg, 1999; Ekblad, 1993

Покрај тоа, учеството во образованието е значителен заштитен фактор и ако не успее да се вклучи и да се остане во образовниот систем, тоа значително ќе влијае врз психосоцијалната благосостојба на детето.⁷⁵ Кога образованието е заедничко, тоа влева чувство на безбедност и покажува отвореност кон културолошката разновидност и ја зголемува благосостојбата.⁷⁶ Има и други фактори, особено кога децата се дадени на грижа на државата, така што треба да се размисли да се намали бројот на преселби на детето, преку обезбедување индивидуална социјална заштита, избегнувајќи притвор и со поддршка на религиозни и на културни фактори, а сите се документирани дека промовираат подобро приспособување.⁷⁷

Иако нема сомнение дека децата што се враќаат од територијата на Даеш биле изложени на трауми што негативно ќе влијаат врз нивната благосостојба, мора да се има на ум дека децата, исто така, имаат огромен капацитет за заздравување и за флексибилност. Од истражувањето за справувањето кај децата се нагласува дека сите имаат капацитет да изградат флексибилност,⁷⁸ а ова зависи од факторите во средината што се во рамките на сферата на влијание на европските држави. Бернард⁷⁹ тврди дека способноста да се создаваат позитивни врски со врсниците и со возрасните, како и вештините за решавање проблеми и автономија градат флексибилност и постојните служби имаат потенцијал на децата да им ги обезбедат потребните вештини. Императив е новите политики и процедури да имаат пристап што е хуманитарно заснован за да се справат со овие повратници и земањето предвид на развојните рамки може и треба да ја намали можноста за предизвикување понатамошно создавање жртви, при што последично стресот и траумата ќе го избришат ризикот што децата можат да им го создадат на други во иднина.

Препораки

Планирање на интервенции

1. Сите интервенции мора да се засноваат врз докази; на пример, стручните лица мора да интервенираат каде што постои легитимна загриженост (недоволно посетување на училиште, постоење на насилство во домот). Земјите-членки може да го искористат постојното законодавство за заштита на децата за да добијат пристап до детето и до семејството, тоа треба да биде стручно лице што е информирано за траумата.
2. Интервенирањето засновано врз растење на детето во *радикално* семејство е проблематично. Во такви случаи интервенирањето може да се гледа како дискриминациско и политичко и може да го изолира детето или семејството. Во такви случаи поттикнувањето на ангажман на ниво на заедницата или преку менторирање на врсниците може да биде соодветно.

⁷⁵ Fazel et al., 2012

⁷⁶ Kia Keating & Ellis 2007; Hart, 2009

⁷⁷ Fazel et al., 2012

⁷⁸ Bernad, 1995

⁷⁹ Ibid

3. Кога децата-повратници се инволвирани во насилство, решението од кривичната правда може дополнително да го трауматизира детето, да гарантира идно навраќање и да ги ограничи можностите за рехабилитација и повторна интеграција. Ако е приоритет рехабилитационата траума, тогаш потребите и ранливоста на детето се доминантни, без оглед на природата на кривичното дело.
4. Раното интервенирање е суштинско за децата под дванаесет години за да се максимира можноста за рехабилитација. Ова треба да го направат квалификувани и културолошки компетентни лица, поддржани од заедницата и од правните мрежи на професионалци.
5. Исполнувањето на потребите на децата-повратници мора да се направи според постојните најдобри практики за заштита на децата и да се спроведе во рамките на национално воспоставените мрежи за служби за деца. Невладините организации и добротворните групи често немаат капацитет или интеграција со сите неопходни служби за да ги спроведат интервенциите сами и затоа треба да им помогнат постојните законски служби.
6. Таму каде што интервенирале законските служби и каде што бил развиен план за згрижување за едно дете, експертите од областа (како што се религиозни водачи, водачи на заедниците и оние со искуство во траумите од конфликт) треба да придонесат во тековната ревизија на овој план со оглед на нивното уникатно познавање на клучните прашања.
7. Стручните психолози треба да придонесат во справувањето со прашањата за идентитетот и идеологијата заедно со експертите во областа (на пример, културолошки експерти, регионални експерти, лидери на заедницата итн.). Ова треба да вклучува темелно знаење на процесот на индоктринација што го искусило детето (семејното консултирање пред средбата со детето може да помогне во собирањето на овие информации – безбедносните служби, исто така, може да бидат во можност да обезбедат информации овде)
 - а. Достапноста на *алтернативна заедница* за поддршка ќе биде од суштинско значење за градењето нов социјален идентитет. На ова ќе му помогне тоа што детето ќе гради врска.
 - б. Може ќе има улога, особено за постарите деца, за поранешните странски борци да работат со децата-повратници за да им служат како позитивен модел, но и за да помогнат во транзицијата на идентитетот. Ова мора внимателно да се води и да се следи и тоа треба да биде бавен постепен процес.
 - в. Работењето со семејството за прашањата на идентитетот ќе помогне во процесот на транзиција на детето.
8. Флексибилноста треба да се признае и да се поттикне за да се поддржи детето преку фазата на транзиција, без оглед како може да изгледа ова признавање; одрекувањето, минимизирањето, заборавањето и величањето на нивните искуства се стратегии за справување што ќе очекуваме да ги видиме кај децата-повратници. Од суштинско значење е оние што директно ќе работат со нив да ги разберат овие процеси како нормални, а не како патолошки и така да продолжат со работа на таа основа.

9. Мора да се прави разлика меѓу следењето на повратниците од зоните на конфликт и интервенирањето кај повратниците. Кај првото, основните информации за децата-повратници, вклучително нивното постоење, благосостојба, локација итн., често се отсутни од официјалните извори, а кога ги има потребни се подобри процеси за споделување информации меѓу законските служби и прекугранично.

Практика што е информирана за трауми

1. Со оглед на последователната веројатност дека децата-повратници преживеале и биле сведоци и во одредени случаи учествувале во екстремно насилство (вклучително и сексуално насилство) сите интервенции треба да се развијат околу практиката што е информирана за траума. Треба да се земат предвид одговорите на социјалната грижа наспрема одговорите на правдата.
2. Службите за поддршка што веќе постојат во образованието, социјалната нега и во психолошките служби треба да донесат практика што е информирана за траумите. Потребно е да се опремаат социјални/клучни работници и нивните организации со организациски рамки што се информирани за траума за да поддржат интервенции.

Улогата на семејството во развојот на интервенции

1. На семејствата на бегалците/повратниците треба да им се пристапи со претпоставка за траума, дури и кога симптомите не се веднаш очигледни.
2. Децата треба да бидат поддржани во контекст на семејството кога семејството има потенцијал да биде заштитен фактор, ова бара позитивно ментално здравје, стабилност и способност да бидат вработени на родителите што даваат поддршка. Ова е особено така кога децата патуваат сами во зони на конфликт – и потоа се враќаат. Во такви случаи позитивното работење со семејството е приоритет за рехабилитацијата и за реинтеграцијата на детето.
3. Кога семејството е ризичен фактор и законската грижа се смета за соодветна, децата треба да се сместат во семејство од исто етничко потекло; треба да се избегнуваат групни домови и притворање, еден клучен работник треба да одржува врска со детето и мора да се избегнуваат повеќе преселувања.
4. Децата-повратници и нивните семејства треба активно да се вклучуваат во секое донесување одлуки што влијае врз нивната иднина. Чувството на контрола над нечиј живот е важно за благосостојбата на поединецот и на групата.
5. Постојаното образование/вработување треба да се обезбеди за да се олеснат познатите лични и психолошки ризици во однос на благосостојбата. Ова се однесува и на возрасните и на децата.
6. Стабилноста (семејството, образованието, домашната средина, клучниот работник и службите за поддршка) е суштинска за да се овозможи градење врска што е суштинско за обезбедување ангажираност, а со тоа и рехабилитацијата.

Референци

1. Ager, A., Stark, L., Akesson, B. & Boothby, N. (2010) Defining Best Practice in Care and Protection of Children in Crisis- Affected Settings: A Delphi Study. *Child Development*, Volume 8 (4), pp. 1271-1286.
2. Ajduković, M., & Ajduković, D. (1993). Psychological well being of refugee children. *Child abuse & neglect*, vol. 17(6), pp. 843-854.
3. Almqvist, K., & Broberg, A. G. (1999). Mental Health and Social Adjustment in Young Refugee Children y 3½ Years After Their Arrival in Sweden. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, vol. 38(6), pp. 723-730.
4. Anderson, K. (2016) Cubs of the Caliphate. The Systematic Recruitment, Training, and Use of Children in the Islamic State. IDC Paper. Available online at <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-Cubs-of-the-Caliphate-Anderson.pdf> Accessed September 2016.
5. Bean, T., Derluyn, I., Eurelings-Bontekoe, E., Broekaert, E., & Spinhoven, P. (2007). Comparing psychological distress, traumatic stress reactions, and experiences of unaccompanied refugee minors with experiences of adolescents accompanied by parents. *The Journal of nervous and mental disease*, vol. 195(4), pp. 288-297.
6. Bernard, B. (1995). Fostering resilience in children (Report No. EDO-PS-95-9). *Washington, DC: Department of Education. (ERIC Document Reproduction Service No.386327)*.
7. Berthold, S. M. (1999). The effects of exposure to community violence on Khmer refugee adolescents. *Journal of Traumatic Stress*, vol. 12(3), pp. 455-471.
8. Bisserbe, N. and Meichtry, S. (2015). French Children Add to ISIS Ranks. *The Wall Street Journal* Available online at <http://www.wsj.com/articles/french-children-add-to-isis-ranks-1451085058> Accessed September 11th 2016.
9. Bloom, M., Horgan, J.G. and Winter, C (2016) Depictions of Children and youth in the Islamic State's Martyrdom propaganda, 2015-2016. *CTCSentinal*, vol. 9(2), pp. 29-32.
10. Bronstein, I., & Montgomery, P. (2011). Psychological distress in refugee children: a systematic review. *Clinical child and family psychology review*, vol. 14(1), pp. 44-56.
11. Catani, C., Gewirtz, A., Weiling, E., Schauer, E., Elbert, T. & Neuner, F. (2010) Tsunami, War, and Cumulative Risk in the Lives of Sri Lankan Schoolchildren. *Child Development*, vol. 81 (4), pp. 1176-1191.
12. Dearden, L. (2016) Isis training children of foreign fighters to become 'next generation' of terrorists. *The Independent*, 29th July. Available online at <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-training-children-of-foreign-fighters-to-become-next-generation-of-terrorists-a7162911.html> Accessed September 02, 2016.
13. De Jong, JTVM., Berckmoes LH., Kohrt, BA, Song, S.J., Wietse, A.T. & Reis, R. (2015). A Public Health Approach to Address the Mental Health Burden of Youth in situations of Political Violence and Humanitarian Emergencies. *Current Psychiatry Reports*, vol. 17, pp. 60 –70.
14. De Roy van Zuijdewijn, J. & Bakker, E. (2014) Returning Western foreign fighters: The case of Afghanistan.
15. Bosnia and Somalia. *ICCT Background Note*. Available online at <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-De-Roy-van-Zuijdewijn-Bakker-Returning-Western-Foreign-Fighters-June-2014.pdf> Accessed September 2nd, 2016.

16. Drexler, M. (2011) Life after death: Helping former child soldiers become whole again. Harvard Public Health, Available online at <https://www.hsph.harvard.edu/news/magazine/fall-2011/> Accessed September 11th, 2016.
17. Eichstaedt, P. (2009) First Kill Your Family: Child Soldiers of Uganda and the Lord's Resistance Army. Laurence Hill; Chicago.
18. Ekblad, S. (1993). Psychosocial adaptation of children while housed in a Swedish refugee camp: Aftermath of the collapse of Yugoslavia. *Stress Medicine*, vol. 9(3), pp. 159-166.
19. Farrington, D. (1986) Age and Crime. *Crime and Justice*, vol. 7, pp. 189-250.
20. Farrington, D., Jolliffe, D., Loeber, R. Stouthamer-Loeber, M. and Kalb, M. (2001) The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, vol. 24, (5), pp. 579–596.
21. Fasfous, A. F., Peralta-Ramírez, I. & Pérez-García, M. (2013) Symptoms of PTSD among Children Living in War Zones in Same Cultural Context and Different Situations. *Journal of Muslim Mental Health*, vol. 7 (2) <http://hdl.handle.net/2027/spo.10381607.0007.203>
22. Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *The Lancet*, vol. 379 (9812), pp. 266-282.
23. Felitti VJ, Anda RF, Nordenberg D, Williamson DF, Spitz AM, Edwards V, et al. (1998). Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults. *American Journal of Preventative Medicine*, vol. 14(4), pp. 245–58.
24. Fergusson, D.M., Swain-Cambell, N.R. and Horwood, J. (2001) Deviant Peer Affiliations, Crime and Substance Use: A Fixed Effects Regression Analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol. 30 (4) pp. 419–430.
25. Geltman, P. L., Grant-Knight, W., Mehta, S. D., Lloyd-Travaglini, C., Lustig, S., Landgraf, J. M., & Wise, P. H. (2005). The “lost boys of Sudan”: Functional and behavioral health of unaccompanied refugee minors resettled in the United States. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, vol. 159(6), pp. 585-591.
26. General Intelligence and Security Services (2016) Life With ISIS the Myth Unravelling. Available online at <https://english.aivd.nl/binaries/aivd-en/.../2016/...isis-the-myth.../life-with-isis.pdf> Accessed September 11th 2016.
27. Gill, P. and Horgan, J. (2013) Who were the volunteers? The Shifting Sociological and Operational Profile of 1240 Provisional Irish Republican Army Members. *Terrorism and Political Violence*, vol. 25(3), pp. 435-456.
28. Hair, N. L., Hanson, J. L., Wolfe, B. L., & Pollak, S. D. (2015). Association of child poverty, brain development, and academic achievement. *JAMA pediatrics*, vol. 169(9), pp. 822-829.
29. Hart, R. (2009). Child refugees, trauma and education: interactionist considerations on social and emotional needs and development. *Educational Psychology in Practice*, vol. 25(4), pp. 351-368.
30. Hegghammer, T. (2011). The Rise of Muslim Foreign Fighters: Islam and the Globalization of Jihad.
31. *International Security*, Vol. 35 (3) pp. 53-94.
32. Hjern, A., Angel, B., & Höjer, B. (1991). Persecution and behavior: a report of refugee children from Chile. *Child abuse & neglect*, vol. 15(3), pp. 239-248.
33. Hjern, A., Angel, B., & Jeppson, O. (1998). Political violence, family stress and mental health of refugee children in exile. *Scandinavian Journal of Public Health*, vol. 26(1), pp. 18-25.

34. Horgan, J. G. (2014). *Psychology of Terrorism*. Routledge, London.
35. Horgan, J.G., Taylor, M., Bloom, M. & Winter, C. (2016) John G. Horgan, Max Taylor, Mia Bloom, and Charlie Winter. *Studies In Conflict & Terrorism* Accepted Author Version <http://dx.doi.org/10.1080/1057610X.2016.1221252>
36. Human Rights Watch (2005) *Sri Lanka: Child Tsunami Victims Recruited by Tamil Tigers*. Retrieved 6th of September 2016, from <http://www.hrw.org/news/2005/01/13/sri-lanka-child-tsunami-victims-recruited-tamil-tigers>
37. Karatsoreos N., & McEwen BS. (2013) Annual Research Review: The neurobiology and physiology of resilience and adaptation across the life course. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 54(4), pp. 337–47.
38. Jonson, B. (2016) Islamic State Securing Bloody Future With Army of ‘Cubs’. *The Observer*, 8th August. Available online at <http://observer.com/2016/08/islamic-state-securing-bloody-future-with-army-of-cubs/> Accessed September 8th 2016.
39. Joyce, C., Lynch, O. and Veale, A. (2015) Victims and perpetrators: A clinician’s account of ex-child soldiers and the child development process in Sri Lanka. In Argomaniz, J. & Lynch, O. (Eds) *International Perspectives on Terrorist Victimization: An Interdisciplinary Perspective*. Palgrave MacMillan, London.
40. Kia-Keating, M., & Ellis, B. H. (2007). Belonging and connection to school in resettlement: Young refugees, school belonging, and psychosocial adjustment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, vol. 12(1), pp. 29- 43.
41. Koehler, D. (2015) Family Counseling, De-radicalization and Counter-Terrorism: The Danish and German programs in context in Aeiger, S. and Aly, A. **Countering Violent Extremism: Developing an Evidence-base for Policy and Practice**. Curtin University Press, Western Australia. pp. 129-143.
42. Kohrt, BA., Jordans, MJD., Koirala, S. et al (2014). Designing Mental Health Interventions Informed by Child Development and Human Biology Theory: A Social Ecology Intervention for Child Soldiers in Nepal. *American Journal of Human Biology*, vol. 27, pp. 27-40.
43. Kohrt, B. A., Jordans, M.J.D., Tol, W.A., Speckman, R.A., Maharjan, S.M., Worthman, C.A., Komproe, I.H. (2008) Comparison of Mental Health Between Former Child Soldiers and Children Never Conscripted by Armed Groups in Nepal. *JAMA*. Vol. 300(6), pp. 691-702.
44. Kyvsgaard, B. (2004). Youth justice in Denmark in Tonry, M. and Doob, A.N. (Eds.) *Youth Crime and Youth Justice: Comparative and Cross-National Perspectives*, pp. 349-390.
45. Leavitt, L.A., and Fox, N.A. (2014) *The psychological effects of war and violence on children*. Hillsdale, NJ
46. Lakhani, K. (2010) Pakistan’s child soldiers. *Foreign Policy*, March 29th. Available online at <http://foreignpolicy.com/2010/03/29/pakistans-child-soldiers/> Accessed 5th September 2016.
47. Lamberg, L. (2004) Reclaiming Child Soldiers’ Lost Lives *JAMA*, vol. 292(5), pp. 553-554.
48. Loeber, R., Farrington, D.P. and Petechuk, D. (2003) Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *Child Delinquency, Bulletin Series* (May). Available online at <http://www.forensiccounselor.org/images/file/Child%20Delinquency%20Early%20Intervention%20and%20Prevention.pdf> Accessed September 4th 2016.
49. Logan, N. (2014). Is the world ready to deal with a generation of ISIS child soldiers? *Global News*, available online at <http://globalnews.ca/news/1643057/is-the-world-ready-to-deal-with-a-generation-of-isis-child-soldiers/> Accessed September 11th 2016.

50. Lynch, O. (2013) British Muslim youth: radicalization, terrorism and the construction of the “other”. *Critical Studies in Terrorism*, vol. 6(2), pp. 241-261
51. Lynch, O. and Argomaniz, J. (2016) The Victimization Experience and the Radicalization Process – Understanding of the Perpetrator Victim Complex in the Case of Terrorism and Political Violence. Funded by the European Commission through the Specific Programme ‘Prevention of and Fight against crime’ HOME/2012/ISEC/AG/RAD
52. Lynch, O. and Joyce C.M. (2017) *The Group Processes of Terrorist Groups*. Blackwell Wiley, London.
53. McMullen, J., O Callaghan, P., Shannon, C. & Black, A. (2013) Group trauma-focused cognitive-behavioral therapy with former child soldiers and other war-affected boys in the DR Congo: a randomized controlled trial. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 54 (11), pp. 1231–1241.
54. Mulder, E. J., De Medina, P. R., Huizink, A. C., Van den Bergh, B. R., Buitelaar, J. K., & Visser, G. H. (2002). Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. *Early human development*, vol. 70(1), pp. 3-14.
55. Malik, N. (2016). The Children of Islamic State. *Quilliam Foundation*. Available online at <https://www.quilliamfoundation.org/wp/wp-content/uploads/publications/free/the-children-of-islamic-state.pdf> Accessed September 5th 2016.
56. Malik, N. & Russell, J. (2016) Countering Islamic Extremism; Challenges and Opportunities for Families. FATE and Quilliam. Available online www.quilliamfoundation.org (Forthcoming)
57. ORG, (2013) Stolen Futures. The Hidden Toll of Child Casualties in Syria. Available online at http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/files/Stolen%20Futures_0.pdf Accessed September 6th 2016.
58. Roberts, A. (2010) Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians?
59. *Survival* Vol. 52 (3), pp. 115-136.
60. Rousseau, C. (1995). The mental health of refugee children. *Transcultural Psychiatry*, vol. 32(3), pp. 299- 331.
61. Palosaari, E., Punamäki, R. L., Diab, M., & Qouta, S. (2013). Posttraumatic cognitions and posttraumatic stress symptoms among war-affected children: A cross-lagged analysis. *Journal of abnormal psychology*, vol. 122(3), pp. 656.
62. Pannell, I. (2015) Syria civilians still under chemical attack. BBC News, 10 September 2015. Available online at <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-34212324> Accessed September 8th 2016.
63. Pearn, J. (2003) Children and War. *Journal of Pediatrics and Child health*, vol. 39,(3), pp. 166–172
64. Phinney, J.S. & Baldelomar, O.A. (2011). Identity Development in Multiple Cultural Contexts in Jensen (Ed) *Bridging Cultural and Developmental Approaches to Psychology*. Oxford University Press, Oxford. pp. 161- 186.
65. Porte, Z., & Torney-Purta, J. (1987). Depression and academic achievement among Indochinese refugee unaccompanied minors in ethnic and non-ethnic placements. *American Journal of Orthopsychiatry*, vol. 57(4), pp. 536.
66. PunamAki, R.A. (1996) Can Ideological Commitment Protect Children’s Psychosocial Well-Being in Situations of Political Violence? *Child Development*, Vol. 67 (1), pp. 55-69
67. Santa Barbara, J. (2006) Impact of War on Children and Imperative to End War. *Croat Medical Journal* vol. 47(6), pp. 891–894.
68. Santrock, J. (2001). *Child Development*. New York: McGraw-Hill.

69. Somasundaram, D. (2002) Child soldiers: Understanding the context. *British Medical Journal, International edition* vol. 324 (7348) pp. 1268-71.
70. Spalek, B. (2016) Radicalization, de-radicalization and counter-radicalization in relation to families: Key challenges for research, policy and practice
71. *Security Journal*, vol. 29, (1) pp. 39–52.
72. Steinberg, L. (2010). Commentary: A behavioral scientist looks at the science of adolescent brain development. *Brain and cognition*, vol. 72(1), pp. 160 –172.
73. Syrian Observatory for Human Rights (2015). 52 Isis Child Soldiers Died Fighting in 2015; 19 Under-16 Jihadists Used as Suicide Bombers. Available online at <http://www.syriahr.com/en/?p=25985> Accessed September 11th 2016.
74. UN News Centre (2014) Security Council told of indiscriminate, brutal killings children face in conflict. Available online at accessed September 8th, 2016. <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=48659&Kw1=isis&Kw2=child+soldiers&Kw3=#.V9UXnlda HFJ>.
75. Vakalahi, H. (2001). Adolescent Substance Use and Family-Based Risk and Protective Factors: A Literature Review. *Journal of Drug Education*. vol. 31(1), pp. 29-46.
76. Wessells, M. (2006) Child Soldiers. From violence to protection. Harvard University Press, MA.
77. Yuhas, A. (2016). NATO commander: Isis 'spreading like cancer' among refugees. The Guardian Online, Tuesday 1 March 2016 Available online at <https://www.theguardian.com/world/2016/mar/01/refugees-isis-nato-commander-terrorists> Accessed September 2nd 2016.

Translated within:

Co-funded by the
Internal Security Fund
of the European Union